

Joanna Ciesielska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Postradziecki kraj skandynawski — Estonia i jej polityka pamięci po 1991 roku

Sprostanie wyzwaniu zintegrowania ze sobą Estończyków i mniejszości zamieszkujących ich kraj jest niełatwym zadaniem. Politycy i działacze społeczni nieustannie podejmują kroki mające na celu spojenie społeczeństwa i godzenie ze sobą zwaśnionych mniejszości. Niezmiernie istotnym narzędziem dla integracji społecznej w Estonii po 1991 roku jest polityka pamięci¹, która wywiera wpływ na pamięć zbiorową rdzennych Estończyków i osób rosyjskojęzycznych. Zarówno dla tworzenia się więzi wewnątrz estońskiego społeczeństwa, jak również dla pozycjonowania Estonii, międzynarodowo poprawne i obiektywne przedstawianie faktów historycznych jest niezbędne. Taka polityka pamięci jest czymś nowym na terenach postradzieckich. W kraju takim jak Estonia, gdzie w dziejowych zawieruchach zabrakło czasu na ukształtowanie się i umocnienie demokratycznych tradycji, jest obecna właściwie dopiero od 30 lat. Przedstawię specyfikę tej zawilej sytuacji na przykładzie postaw, jakie przyjmowali estońscy politycy i inni aktorzy na polu polityki pamięci na przestrzeni dekad.

W artykule staram się wskazać na najistotniejsze aspekty, w których Estonia podkreśla swoją odrębność od państw byłego bloku socjalistycznego i ukierunkowuje swoje dążenia w stronę państw nordyckich. Przyjrzę się temu zagadnieniu zarówno z perspektywy politycznej, jak i przeanalizuję działania wynikające z przekonań samego społeczeństwa estońskiego. Skoncentruję się na wypowiedziach Sofi Oksanen — fińsko-estońskiej pisarki będącej intelektualnym autorytetem w kwestii współczesnego wpływu Rosji

¹ Polityka pamięci — skierowane do społeczeństwa działania (w granicach prawa) publicznych instytucji i ich funkcjonariuszy, które prowadzą do ugruntowania i wzmocnienia pamięci zbiorowej danej społeczności lub do jej zmiany (L. Nijakowski, *Polska polityka pamięci*, Wydawnictwo WAIP — Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 43).

na estoński kontekst społeczno-polityczny. Przykłady, które przywołuję, wybrałam, ponieważ wydają się one w najpełniejszy sposób obrazować procesy zachodzące wewnątrz Estonii, jak i w jej dyplomacji publicznej. Tytuł niniejszego artykułu ma za zadanie podsumowywać zgromadzone przeze mnie wnioski: Estonia, pozostając na północno-wschodnim skraju Europy, stara się za pomocą określonej polityki pamięci uzasadnić swoją przynależność do „północy” na rzecz zerwania czy nawet skompromitowania argumentów sytuujących ten kraj w gronie europejskiego „wschodu”.

Wykłady Sofi Oksanen

Zdając sobie sprawę jak trudno jest w miarę obiektywnie opisać działania podejmowane w Estonii w ramach realizowanej polityki pamięci i z jakimi trudnościami borykają się Estończycy, kiedy mierzyli się z postradzieckim dziedzictwem, postanowiłam przywołać przykład debat i sporów, jakie w ostatnich latach stały się udziałem Sofi Oksanen. Ta fińsko-estońska pisarka i intelektualistka zarówno w swojej literackiej twórczości, jak i w publicznych przemówieniach, stara się zwrócić uwagę na wyjątkową złożoność sytuacji, w jakiej przyszło Estończykom tworzyć zręby swojej państwowości, zarówno po roku 1918, jak i po rozpadzie Związku Radzieckiego. Na przykładzie jej działań postaram się przybliżyć problem braku jednoznaczności w interpretacji historii Estonii i tego jak trudny jest to nadal temat. Mimo, że Oksanen nie mieszka w Estonii ani nie jest z wykształcenia historykiem, jej głos jest ważny w publicznej debacie o rozliczeniu się Estonii z jej trudną przeszłością. Często jej stwierdzenia spotykają się z oporem ze strony Rosji, która stara się umniejszać znaczenie komunistycznych represji wobec obywatel Estonii i ogólnie republik bałtyckich byłego ZSRR. Warto zaznaczyć, że premiera bestsellerowej książki Oksanen *Oczyszczenie*² odbyła się w 2008 r., a więc rok po zajęciach w Tallinnie w związku z przeniesieniem pomnika Brązowego Żołnierza. W ramach odwetu Rosja wysuwa wobec Oksanen wyolbrzymione oskarżenia o propagowanie w swoich utworach treści neofaszystowskich. Zarzut propagowania światopoglądów ultranacjonalistycznych jest zresztą stałą pozycją w narracji polityki zagranicznej Kremla wobec państw bałtyckich. Przewodniczący Fińskiego Komitetu Antyfaszystowskiego Johan Bäckman, znany z prokremlowskich wypowiedzi i krytykowania estońskiego rządu na wielu polach, zaprzecza m.in. istnieniu okupacji ZSRR na terenie Estonii. Po premierze książki wydanej wspólnie przez Sofi Oksanen i Imbi Paju *Poza wszystkim był strach. Jak Estonia straciła swoją historię i jak może ją*

² S. Oksanen, *Puhdistus*, WSOY, Helsinki 2008. Wydanie polskie: S. Oksanen, *Oczyszczenie*, przeł. S. Musielak, Świat Książki, Warszawa 2010.

odzyskać³ stwierdził, że autorki rozpowszechniają w Finlandii faszystowską i pronazistowską propagandę.⁴ Zbiór esejów analizuje sowiecką okupację z wielu różnych perspektyw: propagandy, funkcjonowania maszyny ucisku, kultury, sztuki, niszczenia środowiska, korupcji i rozwoju gospodarczego. W esejach analizowany jest także okres po okupacji, czyli proces dekolonizacji, także zawarte są spostrzeżenia dotyczące m.in. tego, jak Estonia, Rosja i Niemcy radziły sobie ze zbrodniami przeciwko ludzkości w najnowszej historii.⁵

Sofi Oksanen wyraźnie wskazuje na niełatwe kontakty fińsko-estońskie w ubiegłych dekadach. Wspomina rozmowy z lewicowymi dziennikarzami fińskimi, którzy nie mieli krzty pojęcia np. o skali deportacji Estończyków podczas rządów radzieckich, czy o przymusowości kolektywizacji rolnictwa. Przepaść informacyjna, która oddzielała Finów od Estończyków w czasach Związku Radzieckiego, do dziś jest obecna we wzajemnych relacjach. Oksanen posługuje się również obrazem z czasów swojego dorostania, kiedy niedługo po upadku ZSRR bardzo modne wśród fińskiej młodzieży były T-shirty z sierpem i młotem, które w Europie Wschodniej zdecydowanie nie byłyby mile widziane.⁶

Oksanen krytycznie ocenia również relacje fińsko-sowieckie w czasach zimniej wojny. Najbliższa kulturowo i językowo Estonii Finlandia nie okazywała sprzeciwu wobec polityki Związku Radzieckiego. Finlandia nie należała do bloku wschodniego, jednak jej koegzystencja ze wschodnim sąsiadem wymagała dostosowania się do jego polityki w precedensowy sposób. Po drugiej wojnie światowej kraj ten zawarł z ZSRR układ o dobrosąsiedztwie i przyjaźni w formule, którą później zaczęto nazywać „finlandyzacją”. Zakładała ona ograniczenie przez obce mocarstwo swobody polityki zagranicznej innego państwa w zamian za brak interwencji w politykę wewnętrzną. W zimnowojennej praktyce oznaczała ona neutralność Finlandii wobec działań wschodniego sąsiada, niejako za cenę przynależności Finlandii do bloku państw zachodnich. Neutralność taka odnosiła się również do nieingerowania Finlandii w estońską scenę polityczną. Co istotne, Moskwa musiała zatwierdzać treści podręczników szkolnych, z których miały uczyć się fińskie dzieci.

³ *Kaiken takana oli pelko. Kuinka Viro menetti historiansa ja kuinka se saadaan takaisin.* (koostanud koos Sofi Oksaneniga), WSOY, Helsingi 2009.

⁴ J. Jalonen, *Bestseller niezgody*, „Tygodnik Powszechny” 21.04.2009, www.tygodnik-powszechny.pl/bestseller-niezgody-135391 [dostęp: 10.06.2022].

⁵ Dickens, *THE BALTIC DEPORTATIONS OF 1941 AND 1949*, www.halldor2.wordpress.com/2009/03/24/the-baltic-deportations-of-1941-and-1949/ [dostęp: 26.05.2021].

⁶ S. Oksanen, *What it's like to write about Russia*, lecture at the 2016 Norwegian Festival of Literature in Lillehammer. www.upnorth.eu/sofi-oksanen-what-its-like-to-write-about-russia/ [dostęp: 27.03.2022].

Zdanie ZSRR nie pozostawało bez znaczenia również w doborze literatury dostępnej w fińskich bibliotekach.⁷ Oksanen zarzuca Finom brak rozliczenia się z okresem finlandyzacji. W kontraście do Estonii, w której natychmiast po odzyskaniu niepodległości zaczęto używać języka państwa niezależnego i otwarcie krytycznego wobec grzechów radzieckich oprawców, Finlandia nie skorzystała z tej dziejowej okazji mentalnego „uwolnienia” się od wpływów ZSRR.⁸

Mauno Koivisto, premier i późniejszy prezydent Finlandii w latach 1982–1994 w czasach rozpadu ZSRR i walki o niepodległość republik bałtyckich opowiedział się po stronie neutralności i nie wsparł publicznie Litwinów, Łotyszy ani Estończyków. Mimo bliskości kultur, „braterstwa” Finów i Estończyków, sceptycyzm wobec estońskiego ruchu niepodległościowego uznany został przez fińskiego prezydenta za wewnętrzną sprawę ZSRR. Znamienne, że Tarja Halonen, prezydent Finlandii w latach 2000–2012, w 2009 roku nadal broniła postawy Koivisto, uznając ją za słuszną i jedyną możliwą w tamtym czasie.

Oksanen podkreśla także wagę estońskich literatów (a ogólnie kształtującej się elity intelektualnej) na uchodźstwie w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej. Podczas gdy reżim radziecki zakładał uciszenie niepożądanych, niezgodnych z dominującą narracją głosów, potrzeba skrytykowania władzy mogła zrealizować się jedynie poza granicami Związku Radzieckiego. Zakaz używania flagi i barw narodowych, śpiewania estońskiego hymnu i mówienia o ważnych wydarzeniach historycznych zmuszał Estończyków do ukrywania swoich poglądów, posługiwania się mową ezopową i rozwinięcia odrębnego języka dla sfery publicznej i prywatnej. W latach 1944–1990 diaspora estońska wydała 267 powieści, 181 tomików poezji i 151 zyciorysów w języku estońskim.⁹

W swoim przemówieniu z 2015 roku¹⁰ Sofi Oksanen podjęła trudny temat konstruowania na nowo polityki pamięci w Estonii manipulowanej przez blisko 50 lat radzieckiej okupacji. Autorka powołuje się na przykład polskiego Instytutu Pamięci Narodowej, który w jej opinii w ogromnym stopniu przyczynia się do eksplikacji często fałszowanych przez dekady faktów i formułuje rzetelne analizy wydarzeń historycznych. Narodowa polityka pamięci, jak twierdzi Oksanen, jest najlepszym sposobem na zapobieganie w przyszłości zbrodniom podobnym do tych, które wydarzyły się podczas

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ S. Oksanen, *A lion in a cage*, wykład wygłoszony w Rydze w kwietniu 2015, www.upnorth.eu/a-lion-in-a-cage/ [dostęp: 31.03.2022].

¹⁰ *Ibidem.*

minionych dekad. Pisarka rozumie przez to politykę, w której każdy obywatel ma nieskrępowany dostęp do wszystkich źródeł historycznych i może wyrobić sobie własną opinię opartą na poznanych faktach. Na początku lat 90. XX wieku Rosja otwarcie przyznała się do okupowania Estonii (w ramach ZSRR), jednak później retoryka Kremla zaczęła zmierzać w przeciwną stronę. Rosja wykreowała własną wersję estońskiej historii, traktując „chwilową” z dziejowego punktu widzenia niepodległość kraju w latach międzywojennych jako anomalie. Kraje bałtyckie zaczęto w Rosji ponownie traktować jako podmioty naturalnie należące do rosyjskiej strefy wpływów i podjęto próby rehabilitowania historii zawarcia paktu Ribbentrop-Mołotow. Czasy Władimira Putina zaostriżyły jeszcze dyskurs rosyjski, który zaczął wychodzić poza byłe republiki ZSRR. Zdaniem Oksanen aktywiści prokremlowscy metodycznie pozywali do sądu fińskich ekspertów, którzy ośmielali się krytykować prorosyjskie publikacje zaprzeczające faktowi okupacji Estonii przez ZSRR. Takich zawiadomień o zniesławieniu pojawiało się w fińskich sądach tysiące, również wobec wysokich urzędników fińskich.¹¹ Oksanen w swoich wypowiedziach często wskazuje na pogłębiający się problem wojny informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską. Częste przypadki rozsiewania *fake newsów*, konkurowanie z rzetelnymi źródłami informacji czy nawet personalne ataki medialne na osoby odnoszące się krytycznie do polityki Kremla są normą w realiach XXI wieku, szczególnie w krajach w przeszłości związanych ze Związkiem Radzieckim. Atak rosyjski na Krym i wschodnią Ukrainę były dobitnymi manifestacjami rosyjskich działań w sferze manipulowania informacjami. Często w tak prowadzonych narracjach odwracają się rolę pokrzywdzonych i agresorów: według Kremla to zawsze etniczni Rosjanie są ofiarami represji i ataków ludności miejscowej bądź polityków. Tak zwane *imitation reviews* to powielanie niesprawdzonych, fałszywych informacji z rosyjskich źródeł (w których celowo podaje się fałszywe dane, aby kogoś oczernić), stosowanie nadmiernych uproszczeń, sprowadzanie wielowątkowej fabuły do jednoznacznej narracji zgodnej z punktem widzenia Kremla. Autorka wspomina treść wstępu do rosyjskiego wydania jej książki, który miał zostać dołączony do wydania bez jej zgody. Udało jej się temu zapobiec jeszcze przed wejściem publikacji na rynek, po tym jak zorientowała się, że jego autor zawarł w nim krzywdzące i niemające wiele wspólnego z prawdą opinie na temat Oksanen.

Jedną z podstawowych tez Sofi Oksanen jest to, że Rosja usiłuje osaczyć Estonię, także od strony Finlandii i innych państw Europy Zachodniej. Zaczęto formować organizacje i publikować wydawnictwa szczególnie odnoszące się do kwestii estońskich czy ogólnie postradzieckich krajów bałtyckich.

¹¹ *Ibidem*.

Przykładem rosyjskich działań propagandowych jest publikacja Aleksandra Dyukova pt. *The Heritage of WWII in Baltic countries*.¹² Sam autor należy do osób umniejszających winy reżimu komunistycznego czy nawet zaprzecza, że miały miejsce.¹³ Dyukov jest *persona non grata* w Estonii i innych państwach objętych układem z Schengen. Był także członkiem grupy roboczej powołanej przez rosyjską Dumę Państwową, przygotowującej projekt ustawy o zwalczaniu rehabilitacji nazizmu. Obecnie jest koordynatorem Grupy Informacyjnej ds. Zbrodni Przeciwko Ludzkości (ros. Группы информации по преступлениям против личности), dyrektorem Fundacji Pamięć Historyczna (ros. Историческая память) i pracownikiem naukowym Instytutu Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk.¹⁴ Aleksander Dyukov jest też autorem ponad 70 publikacji naukowych i popularnonaukowych publikowanych w języku rosyjskim, angielskim, polskim, węgierskim, litewskim i estońskim oraz artykułów encyklopedycznych opublikowanych w *Encyklopedii Holokaustu w ZSRR*. Autor nie szczędzi gorzkich słów wobec polityki pamięci Estonii, Łotwy i Litwy stosując liczne wyolbrzymienia ich działań (posądzając te kraje m.in. o gloryfikowanie nazizmu), jednocześnie ignorując lub pobłażając zbrodniom dokonywanym przez komunistów na tych terenach. Działalność Dyukova, jego rozgłos i funkcje, jakie pełni w Federacji Rosyjskiej, wskazują na to, że Kreml daje takim opiniom wiele miejsca i pozwala im na zaistnienie w mediach. To dowód na to, że Rosja nie obawia się negatywnych skutków jawnego uderzenia w dobre imię krajów bałtyckich, nie boi się ostracyzmu w międzynarodowej dyplomacji. Naginanie faktów historycznych na własną korzyść stało się wygodnym sposobem osłabiania wiarygodności Estonii i jej sąsiadów i nie sposób wystarczająco podkreślić, jak niebezpieczny jest to proceder.

Nordycka tożsamość Estonii

„My Estończycy, zawsze czuliśmy się częścią obszaru nordyckiego”¹⁵

Chcąc odpowiedzieć na pytanie czym jest dziś „skandynawskość/nordyckość” i na ile Estonia wpisuje się w tę definicję, sięgnę do cech wybranych

¹² A. Dyukov, N. Mezhevich (eds.), *The Heritage of WWII in the Baltic States. Restoring Justice for Nazi Crime Victims. A Joint Report by Non-Governmental Organizations*. Historical Memory Foundation, Moscow 2019.

¹³ O. Rathkolb, I. Sooman, *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome — Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*, Vandenhoeck & Ruprecht 2011, s. 144.

¹⁴ Институт российской истории РАН, Дюков Александр Решидеович; www.iriran.ru/?q=node/1585 [dostęp: 11.06.2022].

¹⁵ Słowa estońskiego literaturoznawcy Toivo Kuldseppa na łamach fińskiego miesięcznika „Kanava” w 1991 roku (T. Kuldsepp, *Viro ja Pohjola. Takaisin Eurooppaan*, „Kanava” 1991, s. 47)

przez profesora historii Skandynawii Larsa-Folke Landgrena¹⁶ z Uniwersytetu w Helsinkach, które określił on jako najistotniejsze dla współczesnego określenia danego kraju jako „nordycki”. Cechy te to:

- kierowanie się zasadami tzw. modelu nordyckiego w polityce gospodarczej i społecznej,
- umiejscowienie geograficzne (w Europie Północnej),
- historia bliskich kontaktów politycznych i międzyludzkich z innymi państwami nordyckimi,
- pokrewieństwo językowe z językami skandynawskimi,
- luteranizm jako religia dominująca,
- obecność organów organizacji takich jak Rada Nordycka,
- tradycja rządów prawa i rozwinięta samorządność,
- równość płci.¹⁷

Estonia, w porównaniu z Litwą i Łotwą, spełnia najwięcej z powyższych kryteriów nordyckości. Lokalizacja, wielowiekowe kontakty ze Skandynawią i luteranizm jako religia dominująca, podobieństwo języka estońskiego i fińskiego, praworządność, a także obecność organów Rady Nordyckiej na terenie Estonii pomagają zakwalifikować ją jako przynależną do kręgu nordyckiego.¹⁸ Szczególnie należy podkreślić wartość, jaką niesie bliskość językowa Finlandii i Estonii. W rezultacie wielu Estończyków rozumie bądź włada językiem fińskim. Finlandia odgrywa tu rolę swego rodzaju pośrednika między Estonią a Skandynawią, analogicznie jak Dania wobec Wysp Owczych czy Grenlandii.¹⁹ O ile jednak dla Estończyków nordyckość kojarzy się z ideą wspólnej historii, kultury, a także potencjalnego wspólnego wroga (Rosja), to — zdaniem estońskiego skandynawisty M. Kuldkeppa — dla reszty świata pojęcie to oznacza coś innego: to pewien model (niemalże) idealnego społeczeństwa (socjaldemokratyczne państwo opiekuńcze) i związane z nimi wartości (równość i solidarność) w okresie powojennego wzrostu gospodarczego.²⁰ Te wa-

¹⁶ University of Helsinki: Lars Folke Landgren, www2.helsinki.fi/en/people/people-finder/lars-folke-landgren-9010276 [dostęp: 30.05.2021].

¹⁷ L.-F. Landgrén, Wykład wygłoszony w 1998 roku w Finns Folkhögskola, Esbo, Finlandia, [w:] M. Lagerspetz, *How many Nordic countries? Possibilities and Limits of Geopolitical Identity Construction*, “Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association” Vol. 38(1): 49-61 [2003 NISA]

¹⁸ M. Lagerspetz, *How many Nordic countries? Possibilities and Limits of Geopolitical Identity Construction*, “Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association” Vol. 38(1): 49-61 [2003 NISA], Table 1, s. 57.

¹⁹ *Ibidem*, s. 58.

²⁰ M. Kuldkepp, *Eesti põhjamaais ehk Vana idee uued rõivad*, Arvamus Postimees, 31.01.2015, www.arvamus.postimees.ee/3075483/mart-kuldkepp-est-i-pohjamaais-ehk-vana-idee-uued-roivad [dostęp: 17.04.2022].

runki w postradzieckiej Estonii na razie nie są spełnione: oparła ona wszak swój „cud gospodarczy” na reformach neoliberalnych.²¹

Zasadniczo „orientacja na północ” w estońskich relacjach z Europą ma wyraźny cel: jednoznacznie odciąć Estonię od jej radzieckiej przeszłości i stworzyć nową tożsamość, nową markę narodową, która pomoże umiejscowić ten kraj w gronie państw nordyckich. Toomas Hendrik Ilves, minister spraw zagranicznych Estonii w latach 1996–1998 i 1999–2002, w swoim przemówieniu *Estonia as a Nordic Country* wygłoszonym w Sztokholmie w 1999 roku, wyraźnie nakreślił drogę przyszłych relacji Estonii z sąsiadami, a także kształt estońskiego brandingu narodowego. Idąc tropem nazewnictwa świąt Bożego Narodzenia, Ilves stwierdził, że Estonia wpisuje się w geografie tzw. *Yule-land*, czyli obszaru północnej Europy od Wielkiej Brytanii przez Norwęgę, Szwecję, Finlandię aż do Estonii, gdzie Jul, Joulu czy właśnie Yule oznacza pogańskie święto zimowego przesilenia tożsame z datą Bożego Narodzenia. Co więcej, Ilves wskazał na kulturowe pokrewieństwo z *Yule-land* manifestujące się w wizerunku chłodnych, pracowitych i kierujących się rozsądkiem ludzi tak ujmowanej Północy, w których religią dominującą jest protestantyzm i przywiązuje się dużą wagę do rozwoju technologicznego.

Przede wszystkim, zdaniem Ilvesa, sztucznie stworzona etykieta „państwa bałtyckie”, jest konstruktem wręcz szkodliwym dla nowoczesnego wizerunku Estonii. Przypomina ona radzieckie określanie trzech republik bałtyckich jako *Pribaltika*.²² To, co łączy Litwę, Łotwę i Estonię, to bolesna historia dramatycznych doświadczeń takich, jak okupacje, deportacje, kolektywizacja, rusyfikacja, jednak nie łączy ich wspólna tożsamość. Były prezydent Estonii stwierdził również, że utożsamianie Estonii z Europą Wschodnią (kierując się wskazówką radzieckiej przeszłości) jest dla jego ojczyzny krzywdzącym stereotypem. Postkomunistyczna Europa Wschodnia kojarzy się jednoznacznie z zacofaniem, nierozwiązanymi konfliktami etnicznymi, korupcją, wysoką przestępczością czy łamaniem praw kobiet. Estonia powinna zostać jego zdaniem z grona tych krajów zdecydowanie wyłączona.²³ Można się domyślać, że Ilves obawiał się, że kojarzenie Estonii z Litwą i Łotwą i szerzej z innymi krajami Europy Wschodniej może niekorzystnie wpłynąć na przychylność wobec dalszej integracji regionu ze strukturami Unii Europej-

²¹ M. Lehti, *Eastern or western, new or false? Classifying the Balts in the Post-Cold war era*, Wider Europe, Danish Institute for International Studies 2006.

²² Ł. Sommer, *Ugrofińskie pogranicza nordyckości*, „Przegląd Humanistyczny” 2012/I.

²³ T.H. Ilves, *Estonia as a Nordic Country*, przemówienie w szwedzkim Instytucie Spraw Międzynarodowych w Sztokholmie 14 grudnia 1999, tekst na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Estonii: www.vm.ee/et/node/42622 [dostęp: 11.03.2021].

skiej.²⁴ Trudno powiedzieć, czy inicjatywa *Yule-land* została potraktowana do końca poważnie zarówno przez słuchających wypowiedzi Szwedów, jak i Estończyków, jednak niewątpliwie jego wypowiedź wzbudziła żywą dyskusję na temat przyszłości Estonii i jej miejsca na mapie Europy (o czym będzie mowa poniżej), a także przyniosła pewne rezultaty. Po 22 latach od tego przemówienia Estonia znajduje się mentalnie zdecydowanie bliżej Skandynawii, niż miało to miejsce w 1999 roku, choć oczywiście nie doszło jeszcze do pełnej integracji.

Ilves w swoim wystąpieniu przywoływał Finlandię jako kraj szczególnie związany z Estonią. Kontakty między tymi narodami zostały zintensyfikowane w XIX wieku. Ówczesni działacze narodowi zwracali szczególną uwagę na językowe, kulturowe i etniczne powiązania między Finami i Estończykami. Pojawił się nawet pomysł stworzenia wspólnego języka dla obu narodowości.²⁵ Warto nadmienić, że melodia estońskiego hymnu narodowego została zapożyczona z hymnu Finlandii, epos narodowy Estończyków *Kalevi-poeg* stanowi niejako rozwinięcie historii znanej z *Kalevali* (eposu fińskiego). Język fiński również stanowił punkt odniesienia w momencie tworzenia estońskiej ortografii. Po pierwszej wojnie światowej do krajów bałtyckich zaliczano także Finlandię. Ilves posłużył się przykładem sąsiada-brata, jako dodatkowego umocnienia swojej tezy o nordyckości Estonii:

Finlandia wypromowała się jako kraj skandynawski. I nie chodzi tu tylko o propozycję biznesową czy turystyczną, ale o całe ich poczucie bezpieczeństwa i całą istotę: cała ich natura jest dziś taka, że są krajem skandynawskim. Dlaczego miałyby być krajem bardziej skandynawskim od Estonii? To taki sam bagieny lud ugrofiński jak my. Chodzi o to, że oni przeobrazili się w Skandynawów [...]. A był to bardzo świadomy wysiłek ludzi w Ministerstwie Spraw Zagranicznych oraz w instytucjach wojskowych.²⁶

Należy pamiętać, że Toomas Hendrik Ilves nie odnosi się w swoim przemówieniu do kwestii, które podważają wizerunek Estonii jako kraju jednoznacznie nordyckiego, takich jak neoliberalny model gospodarczy. Pomija również często kontrowersyjne kwestie kolonizacji terenów Estonii przez osadników niemieckich.

²⁴ M. Lagerspetz, *How many Nordic countries? Possibilities and Limits of Geopolitical Identity Construction*, "Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association" Vol. 38(1), s. 49-61 [2003 NISA].

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Wypowiedź na forum *Marketing Estonia: Making Estonia's Image Mean Business* w październiku 1998, cyt. za: J. Keil, *Lithuania, Latvia and Estonia. A Baltic Union? About the Cooperation between the Three Baltic States*, [w:] A. Bruns, S. Dähner, K. Kreiser [red.], *Estland, Lettland, Litauen — drei Länder, eine Einheit?*, Geographisches Institut Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin 2002, s. 113 (tłum. według Ł. Sommer *op. cit.*, s. 74).

Gabinet rządzący w latach 1999–2002 premiera Estonii Marta Laara wyrażał zainteresowanie poprawieniem międzynarodowego wizerunku tego kraju. Eerik-Niiles Kross, syn wybitnego estońskiego pisarza Jaana Krossa, zainicjował publiczną dyskusję na temat stworzenia „symbolu Estonii”. W 2001 roku stwierdził na łamach dziennika „Eesti Päevaleht”, iż warto byłoby zmienić nazwę Estonii na Estland. Argumentował, że obecna nazwa, Estonia (w szczególności drażniła Krossa końcówka *-ia*), implikuje „coś zapuszczonego, odległego, niestabilnego i trzecioświatowego”. Jako poparcie swojej tezy wymienił nazwy krajów, które zdają się potwierdzać ten stereotyp: Mołdawia, Albania, Macedonia, Gambia. Nowa nazwa miałaby podkreślać związek Estonii z germańskim (a przede wszystkim z nordyckim) kręgiem kulturowym. Według Krossa, umieszczenie Estonii, czy też „Estland” w gronie państw takich jak Anglia (England), Finlandia (Finland), Szkocja (Scotland) czy Irlandia (Ireland) w wyraźny sposób podniosłoby prestiż kraju.²⁷ Niedługo później, rzecznik prasowy gabinetu premiera Estonii Kaarel Tarand zaproponował, aby zmienić wzór estońskiej flagi narodowej na skandynawski krzyż.²⁸ Twierdził, że już wskutek spojrzenia na flagę osoba nieorientująca się w geografii państw regionu Morza Bałtyckiego byłaby w stanie poczynić wstępne założenia co do tożsamości mieszkańców Estonii i przynależności kulturowej tego państwa.

Nordycka Rada Ministrów i Estonia

Istnieje wiele organizacji, które angażują się w problem integracji społeczeństwa estońskiego (estońsko i rosyjskojęzycznej ludności). Interesującym przykładem wydaje się Biuro Nordyckiej Rady Ministrów w Estonii. Niedawno powstała filia Biura w Narwie poszerza działalność Nordyckiej Rady Ministrów na obszary ciężące ku kulturze rosyjskiej. Aktywność Estonii w strukturach Nordyckiej Rady Ministrów stanowi formę radzenia sobie z trudną przeszłością, wyznacza nowy rozdział, wręcz nowy autostereotyp Estończyków, którzy postrzegają swój kraj jako immanentną część północnej Europy.

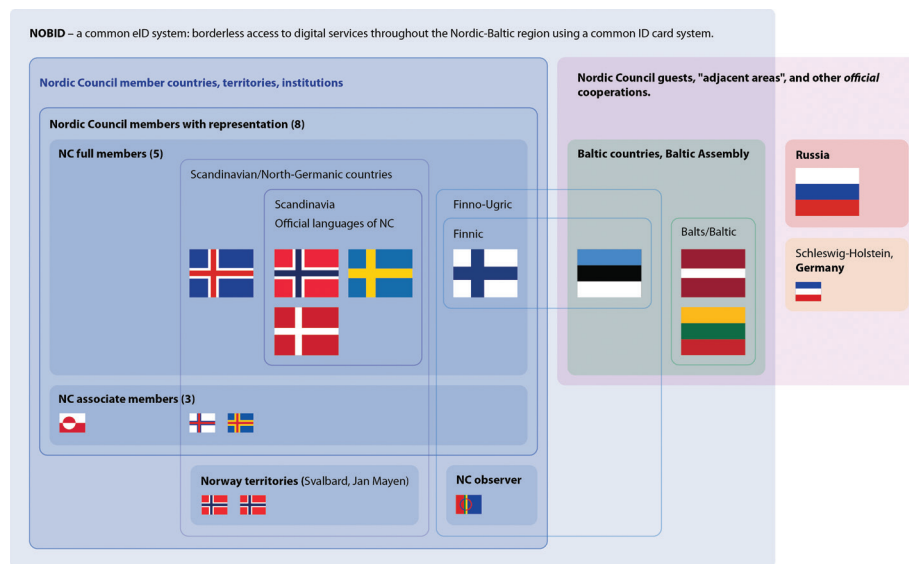
Współpraca Rady Nordyckiej z tzw. obszarami przyległymi obejmuje kraje bałtyckie (Estonię, Łotwę i Litwę), północno-zachodnią Rosję oraz niemiecki

²⁷ E.-N. Kross, Estland, Estland über alles. Estland on Eestile parem nimi kui Estonia, „Eesti Päevaleht” 12.11.2001, <http://www.epl.ee/news/arvamus/ eerik-niiles-kross-estland-estland-uberalles.d?id=50811505>.

²⁸ K. Tarand, Lippude vahetusel, „Eesti Päevaleht” 03.12.2001, <http://www.epl.ee/news/arvamus/ 27 kaarel-tarand-lippude-vahetusel.d?id=50812451>. Propozycja Taranda przewidywała zachowanie dotychczasowych kolorów (tj. niebieskiego, czarnego i białego) jako zapisanych w estońskiej konstytucji.

kraj związkowy Szleszwik-Holsztyn.²⁹ Rozwój na tych obszarach jest politycznie ważny dla krajów nordyckich. Chodzi o to, aby poprzez ścisłą współpracę z tymi obszarami kraje nordyckie mogły ze swojej strony promować europejski pokój, bezpieczeństwo i stabilność. Ogólnym celem jest zatem promowanie bezpieczeństwa i przyczynianie się do stabilnego i bezpiecznego rozwoju, przy jednoczesnym promowaniu wspólnych wartości i bliższych więzi gospodarczych między regionem nordyckim a „obszarami przyległymi”.

Po odzyskaniu niepodległości przez państwa bałtyckie w 1991 r. kraje nordyckie oferowały im wszelkiego rodzaju wsparcie i pomoc. Nordycka Rada Ministrów rozpoczęła biurokratyczną ekspansję na tereny południowo-wschodniego Bałtyku w 1990 r., po tym, jak Rada Nordycka wyraziła zdecydowane poparcie dla niepodległościowych aspiracji państw bałtyckich. W 1991 r. Rada Nordycka zaprosiła na swoją sesję przedstawicieli parlamentów bałtyckich. Tzw. Nordyckie Biura Informacyjne (ang. *Nordic Information Offices*) zostały utworzone w stolicach bałtyckich w 1991 r. w celu współpracy administracyjnej oraz realizowania projektów pomocowych.³⁰

Ryc. 1. Schemat członków Rady Nordyckiej, terytoriów i regionów autonomicznych, obserwatorów, ponadto flagi członków Rady Bałtyckiej i „obszarów przyległych” Rady Nordyckiej. Źródło: www.nordicestonia.com/nordic/estonia-in-the-nordic-council/.

²⁹ Nordic Co-Operation, *Offices outside the Nordic Region*, www.norden.org/en/om-samarbejdet-1/organisations-and-institutions/offices-outside-the-nordic-region [dostęp: 7.05.2022].

³⁰ H. Haggren, *The Nordic Turn Outwards*, www.mv.helsinki.fi/home/hhaggren/a-areapolicy.htm, Helsinki 2001 [dostęp: 27.05.2022].

W zaleceniach z 2013 r. Nordycka Rada Ministrów wypowiedziała się na temat funkcjonowania swoich biur w kontekście innych organizacji również aktywnych na tym samym terenie. Określono m.in. że współpraca Nordyckiej Rady Ministrów z Estonią, Łotwą i Litwą nie może pokrywać się z istniejącymi forami współpracy regionalnej. Jej celem jest raczej ułatwienie szerszej współpracy regionalnej i tworzenie synergii poprzez uzupełnianie i rozszerzanie istniejących sieci w regionie. Szczególny nacisk został położony na kwestie transgraniczne, które mają wpływ na kraje nordyckie i bałtyckie oraz wzmocnienie rozwoju gospodarczego i społecznego. Zaznaczono także, że planując nowe projekty, bierze się pod uwagę, czy mogą one mieć charakter panbałtycki, dlatego w miarę możliwości pamięta się o współpracy z władzami nordyckimi i bałtyckimi.³¹ Również w myśl głównej wizji Nordyckiej Rady Ministrów do 2030 r. region nordycki stanie się najbardziej zrównoważonym i zintegrowanym regionem na świecie. Działania zaplanowane, opracowane i realizowane przez Biuro Nordyckiej Rady Ministrów w Estonii, Łotwie i Litwie, wspierają tę wizję.

Ryc. 2. Grafika obrazująca cele w ramach Nordic Vision 2030. Źródło: www.norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1654026/FULLTEXT02.pdf, s.5 [dostęp: 4.07.2022].

³¹ Guidelines for the Nordic Council of Ministers' co-operation with Estonia, Latvia and Lithuania from 2014, www.norden.ee/images/meist/NCM_BalticStates_guidelines2014.pdf [dostęp: 3.07.2022].

Główna siedziba Biura Nordyckiej Rady Ministrów w Estonii mieści się w Tallinie, jednak w tym kraju znajdują się jeszcze dwa dodatkowe oddziały — w Tartu i Narwie.³² Co więcej, współpraca Biura estońskiego z biurami Nordyckiej Rady Ministrów na Łotwie i Litwie jest regularna i aktywna na co dzień. W 2021 r. szersza współpraca między biurami w krajach bałtyckich obejmowała projekty z dziedziny kultury, silnego społeczeństwa obywatelskiego i zielonej gospodarki.

Biuro Nordyckiej Rady Ministrów w Estonii skoncentrowało się w ubiegłym roku na rosyjskojęzycznym mieście Narwa. W 2015 r., otwarto tam filię oferującą wiele wydarzeń i programów skierowanych głównie do ludności rosyjskojęzycznej. Zainspirowało to również inne organizacje, krajowe i międzynarodowe, do aktywności w regionie. Rok 2021 był trudny dla oddziału w Narwie, podobnie jak dla innych organizacji, z powodu pandemii koronawirusa, jednak wiele projektów i wydarzeń oraz działań kontynuowano w formacie hybrydowym lub online.

Oddział Nordyckiej Rady Ministrów w Narwie utrzymuje aktywną komunikację i rozwija współpracę z gminami północno-wschodniej (w większości rosyjskojęzycznej) Estonii, lokalnymi osobistościami i organizacjami. Wagę obecności Nordyckiej Rady Ministrów w tym regionie Estonii potwierdzają liczne wizyty przedstawicieli krajów nordyckich w Narwie, a także współpraca oddziału z różnymi organizacjami i projektami. W dniach 18–24 października 2021 roku zorganizowano „Tydzień Nordycki” (ang. *Nordic Week*), którego głównym zadaniem było informowanie mieszkańców północno-wschodniej Estonii (Ida-Virumaa) o rozwoju życia i poziomach różnych dziedzin życia w krajach północnych i zapoznanie mieszkańców północno-wschodniej części Estonii z kulturą nordycką. Wydarzenie składało się z wystaw, wycieczek, quizów i konkursów, koncertów, kolacji kuchni nordyckiej i dni rodzinnych.

Estońskie Biuro stara się również komunikować z nordyckimi i bałtyckimi społeczeństwami obywatelskimi. Wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego jest strategicznym działaniem, które ma znaczący wpływ na przyszły rozwój w regionie. Trwające niedemokratyczne procesy w sąsiedniej Federacji Rosyjskiej mają bezpośredni wpływ na ludność północno-wschodniego regionu Estonii. Postrzeganie państwa i demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego jest manipulowane przez rosyjskie środki masowego przekazu. Nordycki model państwa opiekuńczego i społeczeństwa opartego na wartościach demokratycznych jest wzorem, który ilustruje idee funkcjonującego społeczeństwa obywatelskiego i inspiruje do podobnych procesów,

³² Nordic Council of Ministers' Office in Estonia — *Contacts*; www.norden.ee/en/about-us/contact [dostęp: 16.06.2022].

nie tylko w północno-wschodniej, ale także w całej Estonii. Mimo pandemii koronawirusa współpraca między oddziałem Biura w Narwie a ambasadami krajów nordyckich zacieśniła się, pojawili się nowi partnerzy, którzy nawiązali ścisłą współpracę i nastąpił rozwój społeczeństwa obywatelskiego.

Według raportu działalność Biura Nordyckiej Rady Ministrów w Estonii z 2021 r., skupiło się na następujących obszarach: równość płci i różnorodność, cyfryzacja, klimat i biogospodarka, dzieci i młodzież, społeczeństwo i zdrowie, media i kultura w języku rosyjskim. Planowane programy obejmowały większość odpowiednich 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju w ramach Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030.

Zakończenie

Estonia jest wyjątkowym krajem postradzieckim. Przewodząca we wszystkich rankingach poziomu demokracji, wzrostu ekonomicznego i równouprawnienia płci stanowi godny uwagi przykład radzenia sobie z trudną, często traumatyczną przeszłością. Wieki obcej kolonizacji, zaledwie dwie dekady rozwoju własnej państwowości i kolejne dekady wyzysku obcego reżimu nie zdołały wykorzenić ugrofińskiego ducha Estończyków. Sposób prowadzenia przez Estonię polityki pamięci, choć niekiedy ociera się o skrajności, pozwala wierzyć w sprawiedliwe rozliczenie się z przeszłymi dekadami ustroju komunistycznego przy harmonijnym współistnieniu w Estonii dwóch dominujących grup: estońskojęzycznej i rosyjskojęzycznej, których postrzeganie historii bywa bardzo różne. Krzyżujące się na terenach Estonii wpływy ugrofińskie, germańskie i słowiańskie pozostawiły unikalny ślad w dziejach i tradycji współczesnych mieszkańców Estonii. Komentarze Sofi Oksanen, jak również analiza tzw. wojen pomnikowych kreślą obraz niejednoznacznej sytuacji, w której trudno jest wskazać winowajcę i ofiarę istniejących napięć społecznych wewnątrz Estonii, jednak w ostatecznym rozrachunku wydaje się, że estońska polityka pamięci zmierza ku właściwym, sprawiedliwym praktykom nakierowanym na konsensus i dialog. Wskazałam także na elementy estońskiej polityki pamięci, w których to porównuje się państwo do krajów Europy Północnej, wyznacza je jako wzór do naśladowania, przedstawia się jako część regionu. W polityce Biura Nordyckiej Rady Ministrów w Estonii podkreśla się bliskość krajów nordyckich z Estonią, powołując do życia wiele wspólnych projektów, co zbliża do siebie mieszkańców tego państwa. Ma to szczególne znaczenie dla pokojowej integracji społeczności rosyjskojęzycznej we wschodnich regionach Estonii, gdzie utworzono oddział w Narwie. Wskazuje to na chęć przekonania do swoich wartości ludzi podatnych na wpływy rosyjskiej prasy i telewizji, a w konsekwencji również antyzachodniej propagandy.

Współpraca państw bałtyckich z krajami nordyckimi przynosi zadowalające efekty. Estonia naśladuje skandynawskie wzorce w dziedzinie ekologii, równowagi między pracą a życiem prywatnym, ubezpieczeniami społecznymi oraz tolerancji. Z kolei Estonia może zaferować Radzie Nordyckiej zaawansowane rozwiązania cyfryzacyjne i znaczące rozszerzenie wpływów skandynawskich na tereny wschodnie. Nieustannie wzrasta utożsamianie się Estończyków z regionem nordyckim, stąd tytułowe określenie Estonii jako „postradzieckiego kraju skandynawskiego”.

Jako podsumowanie rozważań przedstawiam mapę z 2021 roku, na której został ukazany średni poziom życia w poszczególnych krajach Europy. Wyraźnie widać na niej, że Estonia dorównuje pod względem poziomu życia Skandynawii, Niderlandom czy Austrii. Mapa unaocznia, jak imponująco dźwignęła się Estonia z komunizmu i skąd czerpie inspiracje.

Europe: Quality of Life Index by Country 2022 Mid-Year

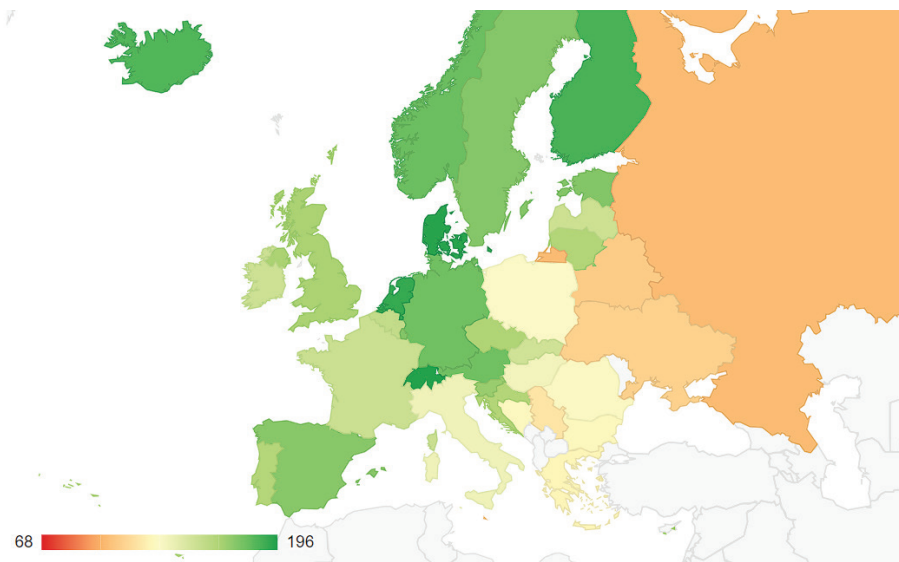

Chart: Quality of Life Index

Ryc. 3. Mapa obrazująca średnią jakość życia w Europie — Estonia dorównuje krajom nordyckim i zachodnioeuropejskim. Źródło: 2021 Quality of life ranking, www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp [dostęp: 28.05.2022].

Joanna Ciesielska

Post-Soviet Scandinavian Country—Estonia and Its Politics of Remembrance after 1991

Abstract

The aim of the work is to analyze Estonian memory policy after 1991 and to attempt to consider its cultural affiliation to the Nordic circle, as well as to indicate the activities undertaken by the Office of the Nordic Council of Ministers in Estonia, thanks to which the Nordic and Baltic regions would be brought closer together.

After a short introduction, we get to know the lectures of Sofi Oksanen—an important intellectual of Finnish-Estonian origin. Then, the “orientation towards the North” in Estonian relations with Europe was described and the signs of the identification of Estonians with Nordic culture in cultural life and international politics were analyzed. The issue of creating a new historical narrative in Estonia after 1991 was also discussed. The next part describes the activities of the Office of the Nordic Council of Ministers in Estonia. The work ends with a summary of the conclusions from the text and a map showing the quality of life in individual European countries (as of 2022).

Keywords: Estonia, Estonians, Scandinavia, Nordic countries, Baltic countries, public diplomacy, national identity, politics of memory, post-Soviet, national branding, international relations.